

Пузирьов Михайло Сергійович,
кандидат юридичних наук,
начальник науково-дослідної
лабораторії науково-дослідного
центру Інституту кримінально-
виконавчої служби

РЕЖИМ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ЯК ФОРМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

Розглянуто режим виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк як форму диференціації та індивідуалізації виконання покарання. Сформульовано пропозиції з удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства в частині регламентації режиму виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Ключові слова: режим; засуджені, позбавлення волі на певний строк; диференціація та індивідуалізація виконання покарання.

Рассмотрен режим исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы на определенный срок как форма дифференциации и индивидуализации исполнения наказания. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего уголовно-исполнительного законодательства в части регламентации режима исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы на определенный срок.

Ключевые слова: режим; осужденные; лишение свободы на определенный срок; дифференциация и индивидуализация исполнения наказания.

The article is dedicated to analysis of regime of executing and serving punishment linked with deprivation of liberty for a definite period as a form of differentiation and individualization of execution of punishment. The suggestions on improving current criminal-executive legislation in part of regulation of regime of executing and serving punishment linked with deprivation of liberty for a definite period are proposed in the article.

Key words: regime; convicts; deprivation of liberty for a definite period; differentiation and individualization of execution of punishment.

Одним із багатьох завдань кримінально-виконавчого законодавства, відповідно до ч. 2 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України [1], є визначення порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки. Виправлення осіб, які позбавлені волі, за своєю суттю є надзвичайно складною та пріоритетною проблемою, яка нині стоїть перед українською державою у сфері протидії злочинності [2, с. 162].

Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк яскраво виявляється під час реалізації норм кримінально-виконавчого законодавства, що регламентують застосування до

засуджених основних засобів виправлення і ресоціалізації, передбачених ч. 3 ст. 6 КВК України. Одним із таких засобів є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим).

Проблемам виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, заходам впливу на засуджених як на теоретичному, так і практичному рівнях присвятили низку праць такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Г. А. Аванесов, Л. В. Багрій-Шахматов, В. А. Бадира, О. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, І. І. Карпець, А. В. Кирилук, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, В. О. Корчинський, М. П. Мелентьев, В. О. Меркулова, О. С. Міхлін, О. О. Наташев, О. І. Осауленко, О. Л. Ременсон, З. М. Сайфутдінов, І. А. Сперанський, А. Х. Степанюк, М. О. Стручков, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, Б. С. Утевський, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, О. О. Шкута, І. В. Шмаров та ін. Зазначені вчені зробили вагомий внесок у розв'язання проблем пенітенціарної теорії та практики, проте нині недостатньо розробленою залишається, зокрема, проблема реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарання у засобах виправлення і ресоціалізації засуджених, у тому числі режимі виконання та відбування покарання.

Мета статті полягає у дослідженні режиму виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк через призму диференціації та індивідуалізації виконання покарання.

Як справедливо зазначає О. Г. Колб, “під засобами виправлення і ресоціалізації потрібно розуміти діяльність персоналу органів і установ виконання покарань, громадських організацій і окремих осіб, а також засуджених, що спрямована на створення готовності останніх до самокерованої правослухняної поведінки та повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві” [3, с. 73].

Частина 3 ст. 6 КВК України встановлює єдиний для всіх виправних колоній комплекс основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (установлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив). Водночас ч. 4 ст. 6 Кодексу приписується застосовувати ці засоби “...з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання”.

Проведене анкетування 180 співробітників виправних колоній мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки, які проходять службу на різних посадах (начальник відділення соціально-психологічної служби, оперуповноважений, інспектор відділу охорони, інспектор відділу нагляду і безпеки, психолог, начальник відділу нагляду і безпеки) показало, що 57 % із них найефективнішим засобом виправлення й ресоціалізації засуджених вважають режим; 45 % – суспільно корисну працю; 22 % – соціально-виховну роботу; 7 % – загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; 7 % – громадський вплив. Поряд із тим значна кількість респондентів вважає за

необхідне комплексне застосування всіх перелічених у законі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (41 %). Зупинимось детальніше на реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у режимі як одному із засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, передбачених КВК України. Законодавче закріплення режиму як одного з основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених міститься у ч. 3 ст. 6 КВК України та детально регламентоване гл. 16 КВК України.

Слід зазначити, що визначення режиму давалося багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими як за часів виправно-трудового, так і кримінально-виконавчого законодавства. Законодавче визначення режиму, закріплене у ч. 1 ст. 102 КВК України, узагальнило здобутки вітчизняної пенітенціарної науки щодо поширення сфери впливу режиму на суб'єктів виконання покарань – адміністрацію установ виконання покарань та суб'єктів відбування покарань – засуджених до позбавлення волі, встановивши, що режим у колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання та відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених.

Уважаємо за доцільне проаналізувати реалізацію диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у режимі виконання та відбування покарання через його зміст (основні елементи), якими, як зазначалося вище, є: 1) ізоляція засуджених; 2) постійний нагляд за засудженими; 3) виконання засудженими покладених на них обов'язків; 4) реалізація прав і законних інтересів засуджених; 5) безпека засуджених і персоналу; 6) роздільне тримання різних категорій засуджених; 7) різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; 8) зміна умов тримання засуджених.

Дослідження підтвердило, що дуже актуальною нині є реалізація диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк через таку складову режиму, як *ізоляція засуджених* у тісному зв'язку з іншою складовою – *реалізацією їх прав і законних інтересів* (курсив наш. – М. П.).

Ізоляція (курсив наш. – М. П.) є найбільш важливим елементом карального впливу на засудженого. У силу ізоляції обмежено численні права засуджених, які вони реалізовували в умовах вільного суспільства. Ступінь ізоляції засуджених може бути різним залежно від рівня безпеки виправної колонії: найвищий – у виправних колоніях максимального рівня безпеки, в яких певна частина засуджених взагалі відбуває покарання у приміщеннях камерного типу, і найнижчий – у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Зокрема, згідно з останніми змінами, внесеними до ч. 2 ст. 99 КВК України Законом України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI [4], у колоніях

мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації колоній середнього рівня безпеки засуджені вже тримаються тільки під наглядом без відповідної охорони*. Правила режиму, що визначають виконання адміністрацією і дотримання засудженими ізоляції, можуть зазнавати певних змін не лише залежно від рівня безпеки виправної колонії, а й від досягнення певного ступеня виправлення (як юридичний наслідок індивідуалізації та диференціації виконання покарання) та відбуття засудженим визначеної законом частини строку покарання. Ступінь ізоляції може посилюватися чи послаблюватися адміністрацією залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особистості засудженого та його поведінки під час відбування покарання, а також у випадках, що передбачені у ч. 1 ст. 105 КВК України. Так, наприклад, згідно з ч. 1 ст. 130 КВК України, за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій засуджені в порядку заохочення можуть одержати додаткове короткострокове або тривале побачення, збільшення тривалості прогулянки до двох годин (засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки).

Засуджені залишаються громадянами України з певними правами, незважаючи на те, що вони вчинили злочин, заподіяли шкоду іншим громадянам, державі чи суспільству. Зрозуміло, що засуджені мають менше прав, ніж звичайні громадяни, і їх кількість зменшується залежно від того, яке місце посідає покарання у системі покарань, передбачених ст. 51 КК України. Основні права засуджених указано у ст. 8 КВК України. Вони повною мірою поширюються і на засуджених до позбавлення волі. Крім того, у ч. 1 ст. 107 КВК України встановлено перелік спеціальних прав засуджених до позбавлення волі. Окремі права засуджених до позбавлення волі на певний строк, залежно від рівня безпеки виправної колонії, містяться ще й у ст. 99, ч. 4 ст. 111, 138–140 КВК України. Отже, вид покарання і рівень безпеки виправної колонії передусім впливають на диференціацію *реалізації прав і законних інтересів засуджених* (курсив наш. – М. П.). Іншими критеріями, що справляють вплив на диференціацію реалізації прав і законних інтересів засуджених, є: 1) особистість засудженого; 2) характер, ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину; 3) поведінка засудженого під час відбування покарання. Так, наприклад, об'єднання таких критеріїв, як особистість засудженого та його поведінка під час відбування покарання дає змогу через індивідуалізацію (урахування індивідуально значущих рис особистості засудженого) здійснити диференціацію їх правового статусу, зумовленого досягненням відповідного ступеня виправлення. При цьому на заваді реалізації такого законного інтересу засуджених як “зміна умов тримання” шляхом

* До внесення зазначених змін засуджені у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами

переведення до дільниці соціальної реабілітації (пов'язаного із досягненням ступеня виправлення “стає на шлях виправлення”) стає диференціація засуджених за: 1) характером попередньої поведінки в місцях попереднього ув'язнення та в колоніях (п. 1 ч. 2 ст. 101 КВК України); 2) групою інвалідності та віком (п. 2 ч. 2 ст. 101 КВК України); 3) статево-фізіологічним станом (п. 3 ч. 2 ст. 101 КВК України); 4) станом здоров'я та характером захворювання (п. 4 ч. 2 ст. 101 КВК України); 5) характером вчиненого злочину (п. 5 ч. 2 ст. 101 КВК України); 6) формою вини, попередньою злочинною діяльністю, видом покарання (п. 6 ч. 2 ст. 101 КВК України).

Висвітлюючи реалізацію прав і законних інтересів засуджених, регламентовану кримінально-виконавчим законодавством, необхідно підкреслити, що, незважаючи на її досить детальну правову регламентацію, все ж таки правові норми на кожен випадок життя засуджених і діяльності адміністрації створені бути не можуть. Передбачаючи наперед таку ситуацію, законодавець прописав таку можливість у чинному КВК України. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 107 КВК України, засудженим можуть надаватися й інші права (крім передбачених ч. 1 ст. 107 КВК України. – *М. П.*), реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку й умовам виконання та відбування покарання. Однак застосування зазначеної норми вступає в колізію з нормою, визначеною ст. 19 Конституції України, згідно з якою правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто (у тому числі органи державної влади, місцевого самоврядування, їх посадові особи. – *М. П.*) не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та способом, що передбачено Конституцією та законами України.

Нині одним із таких “невичерпних” прав засуджених до позбавлення волі на певний строк є право засудженої особи, яка перебуває у місцях позбавлення волі, бути доставленою до суду для участі в судовому процесі, із проблемами реалізації якого зіткнувся навіть Конституційний Суд України 2011 р., що зумовило звернення цього органу державної влади України за наданням правової експертизи до науковців Інституту кримінально-виконавчої служби (серед яких і автор дослідження) щодо реалізації зазначеного права засудженого [5]. Це звернення було зумовлено існуванням принаймні чотирьох позицій судів України щодо можливості реалізації зазначеного права:

1. Відмова у задоволенні клопотання засудженого або особи, яка перебуває під вартою, щодо етапування в зал судового засідання для участі у справі цивільної юрисдикції на підставі того, що Цивільний процесуальний кодекс (ЦПК) України [6] не передбачає доставку в суд під конвоєм.

2. Задоволення клопотання та етапування засудженого під конвоєм з місць позбавлення волі до залу суду для участі в справі цивільної юрисдикції в процесуальному статусі відповідача – на підставі ст. 5 ЦПК України, тобто з дотриманням установлених ст. 24 Конституції України гарантій щодо забезпечення рівності прав і унеможливлення дискримінації.

3. Не відмовляє по суті, але визнає заходи для етапування засудженого для участі у судовому засіданні такими, що викликають додаткових необґрунтованих витрат. За таких підстав суд вважає за можливе розглянути справу по суті у відсутність відповідача, яка перебуває під вартою (засуджений).

4. Визнає посилення суду першої інстанції, що ЦПК України не передбачає етапування засуджених у судові засідання з цивільних справ, безпідставним та вказує, що з урахуванням специфіки розгляду спору та правовідносин суд міг заслухати засуджених у виправній колонії.

У ситуації, що виникає, має місце конкуренція норм загального закону та норм спеціального закону. За правилом, спеціальна норма (КВК України) має пріоритет над загальною.

Щодо загальних норм, то ст. 55 Конституції України передбачає, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, а у ст. 27 ЦПК України закріплене право осіб, які беруть участь у справі цивільної юрисдикції, брати участь у судових засіданнях.

Стаття 8 КВК України визначає основні права засуджених. Частина 2 ст. 8 КВК України визначає, що засудженому гарантовано право на правову допомогу. Для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Стаття 107 КВК України визначає права й обов'язки засуджених до позбавлення волі. Пунктом 14 ч. 1 ст. 107 КВК України передбачено право одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

У свою чергу, ані Конституція, ані закони України (у тому числі ст. 107 КВК України, що закріплює права засуджених до позбавлення волі) не передбачають права засудженої особи, яка перебуває у місцях позбавлення волі, бути доставленою до суду для участі в судовому процесі.

Але ч. 2 ст. 107 КВК України зазначає, що засудженим можуть надаватися й *інші* (курсив наш. – М. П.) права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку й умовам виконання та відбування покарання. При цьому законодавець не наводить переліку “інших прав”, але оговорює, що реалізація таких прав не повинна суперечити порядку виконання та відбування покарання, яким, згідно з ч. 1 ст. 102 КВК України, є режим у колоніях. У свою чергу, ч. 1 ст. 102 КВК України складовою режиму передбачає *ізоляцію* (курсив наш. – М. П.) засуджених. Тобто реалізувати на підставі ч. 2 ст. 107 КВК України “інше право” у виді етапування до залу судового засідання для участі у справі цивільної юрисдикції можливо *лише за умови* (курсив наш. – М. П.) дотримання вимоги ізоляції засуджених, яку можна забезпечити процедурою або конвоювання засудженого, або виїзного засідання суду в колонії.

Отже, матеріальна норма (ч. 2 ст. 107 КВК України) не має свого процесуального аналогу, оскільки закони України (у тому числі КВК України) та інші нормативно-правові акти (у тому числі прийняті центральним органом виконавчої влади з питань виконання покарань) не передбачають правового механізму реалізації засудженим до позбавлення волі права відвідувати судові засідання в цивільних справах у порядку ст. 27 ЦПК України. Так само відсутній і відповідний обов'язок органів і установ виконання покарань щодо реалізації зазначеної процедури. А за теорією правовідносин обов'язку може протистояти право і навпаки [7, с. 84].

Законодавець через це навіть передбачив можливість схожої ситуації в Законі України “Про доступ до судових рішень” (у ч. 4 ст. 2) [127], закріпивши право на ознайомлення з судовим рішенням повним обсягом для осіб, які *не беруть (не брали) участі* (курсив наш. – М. П.) у справі (якщо воно безпосередньо стосується їхніх прав, свобод, інтересів чи обов'язків, у порядку, передбаченому цим Законом).

Ураховуючи вищевикладене, дійшли до обґрунтованого висновку, згідно з яким не можна вважати рішення суду *про ненадання* (курсив наш. – М. П.) засудженому можливості бути доставленим до суду для участі в судовому процесі таким, що порушує норми ст. 24, 55 Конституції України та ст. 27 ЦПК України. Таку позицію суд може мотивувати пріоритетом спеціальних норм КВК України (які не передбачають правового механізму реалізації засудженим до позбавлення волі права відвідувати судові засідання у цивільних справах) над загальною (ст. 27 ЦПК України), посиленням на ст. 19 Конституції України (оскільки у жодному нормативно-правовому акті не передбачено обов'язок органів і установ виконання покарань щодо реалізації зазначеної процедури), а також посиленням на ч. 1 ст. 102 КВК України, котра складовою режиму передбачає *ізоляцію* (курсив наш. – М. П.) засуджених.

Так само не можна вважати рішення суду *про надання* (курсив наш. – М. П.) засудженому можливості бути доставленим до суду для участі в судовому процесі таким, що суперечить правовим засадам діяльності органів і установ виконання покарань. Ухвалюючи таке рішення, суд має посилатися на ч. 2 ст. 107 КВК України, відповідно до якої засудженим можуть надаватися й *інші* (курсив наш. – М. П.) права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання, але із суворим дотриманням при цьому вимоги *ізоляції* (курсив наш. – М. П.) засуджених, яку можна забезпечити процедурою конвоювання засудженого.

В обох випадках суд застосовує норми-дозволи, тобто під час винесення відповідного рішення на нього законом не покладено обов'язок безумовного вирішення питання в однозначному порядку. Приймаючи рішення про надання чи ненадання засудженому можливості бути доставленим до суду для участі в судовому процесі, суд може враховувати думку адміністрації установи виконання покарань, особистість засудженого, ступінь його виправлення, рівень безпеки виправної колонії тощо. У такому випадку яскраво виявляється принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Утворену прогалину у правовому регулюванні можна заповнити, внівши зміни до:

1) ст. 107 КВК України, передбачивши право засуджених до позбавлення волі бути доставленими до суду для участі в судовому процесі;

2) ЦПК України, передбачивши відповідну норму щодо виїзного розгляду справи стосовно засуджених до позбавлення волі, якщо вона (справа) безпосередньо стосується їхніх прав, свобод, інтересів чи обов'язків. Проте, за нашим переконанням, механізм реалізації такої норми викликатиме додаткових необґрунтованих витрат як з боку адміністрації установ виконання покарань щодо обладнання залу судового засідання, так і щодо явки учасників судового процесу до установи виконання покарань, розташованій, скажімо в іншому регіоні (особливо у випадках компенсації витрат, пов'язаних з явкою до суду).

Тому перша пропозиція видається більш обґрунтованою та доцільною. Вона має бути підкріплена внесенням відповідних змін до Закону України "Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України" [8], передбачивши відповідну норму про етапування засуджених до залу суду за наявності відповідної ухвали суду.

Таким чином, спираючись на ст. 19 Конституції України, органи державної влади матимуть об'єктивну можливість реалізувати гарантії ст. 55 Конституції України, згідно з якими кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань; а також закріплене у ст. 27 ЦПК України право осіб, які беруть участь у справі цивільної юрисдикції, брати участь у судових засіданнях.

Згідно з Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП), *нагляд* (курсив наш. – М. П.) є системою заходів, що спрямовані на забезпечення відбування та виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення (обмеження) волі шляхом цілодобового і постійного контролю за поведінкою засуджених у місцях їх проживання та праці, попередження та припинення з їх боку протиправних дій, забезпечення вимог ізоляції засуджених та безпеки персоналу установ (п. 57 ПВР УВП) [9].

Слід зазначити, що реалізація диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк через таку складову режиму, як *нагляд* здійснюється переважно з урахуванням "ступеня ризику"* засудженого. Вона виявляється у здійсненні профілактичних заходів щодо певних (диференційованих) категорій засуджених. Так, під час виявлення засуджених, які потребують профілактичного впливу з метою недопущення вчинення ними нових правопорушень (у тому числі злочинів) визначається, до якої категорії засуджених вони мають належати і які заходи профілактичного впливу до них доцільно застосовувати. Зазначена інформація міститься у відомих нормативно-правових актах і має відповідний гриф обмеження допуску.

* "Ступінь ризику" автор розуміє як схильність засудженого до вчинення правопорушень (у тому числі злочинів).

Виявлення та постановка на профілактичний облік засуджених, які вчинили правопорушення або мають намір їх учинити, здійснюється працівниками оперативних підрозділів шляхом ретельного вивчення матеріалів особової справи засуджених, перевірки відомостей щодо їх поведінки в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах, лікувально-профілактичних закладах тощо, журналів обліку порушень режиму, рапортів приймання-здавання чергувань, даних медичної частини, перегляду кореспонденції, а також інформації персоналу соціально-психологічної служби та відділу нагляду і безпеки.

Індивідуальна профілактична робота із засудженими, які перебувають на профілактичних обліках, здійснюється цілеспрямовано, плановірно, диференційовано з урахуванням особистості правопорушника, характеру та ступеня його соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого злочину та інших особливостей, що мають значення для правильного вибору методів і заходів впливу. У разі переведення засудженого, який перебуває на профілактичному обліку, до іншої установи працівники оперативних підрозділів долучають до його особової справи відповідні довідки-орієнтування із зазначенням підстави та терміну перебування на обліку.

У колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та колоній середнього рівня безпеки засуджені з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням. Також після відбуття шести місяців покарання в дільниці соціальної реабілітації (колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання) в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії засуджені можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати, відповідно до чинного законодавства, жилий будинок і заводити особисте господарство. Згідно з ПВР УВП, засудженим, яким дозволено пересуватися без нагляду поза територією колонії у зв'язку з виконанням ними роботи або навчанням, та тим, які проживають із своїми сім'ями на квартирах, видають посвідчення встановленого зразка. Таким чином, зменшення інтенсивності нагляду за засудженими є результатом реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарань шляхом виокремлення певних категорій засуджених, зазначених вище.

Виконання засудженими покладених на них обов'язків (курсив наш. – М. П.) диференціюється вже за самим фактом відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, оскільки основні обов'язки засуджених (що поширюються на засуджених до всіх видів покарань) передбачено ч. 1 ст. 9 КВК України, а от специфічні, диференційовані – саме для засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, – у ч. 3 (позитивно зобов'язуючі норми), ч. 4 (негативно зобов'язуючі норми) ст. 107 КВК України.

Водночас подальша конкретизація обов'язків засуджених до зазначеного виду покарання забезпечується розділом VI (п. 28–30) ПВР УВП. Слід зазначити, що диференціація обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк відображена саме у ПВР УВП, які закріплюють як загальні правила поведінки засуджених до цього виду покарання (п. 29), так і особливості правил поведінки засуджених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації (п. 30). Також залежно від наявності у колонії виробничих потужностей і робочих місць, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я (наявність інвалідності або певного захворювання) і спеціальність диференціюється обов'язок засуджених працювати.

Реалізація диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк через такий елемент режиму, як *безпека засуджених і персоналу* (курсив наш. – М. П.) перебуває у тісному зв'язку зі здійсненням нагляду за диференційованими категоріями засуджених, які належать до “групи ризику” і підлягають постановці на профілактичний облік. Безпека як засуджених під час відбування покарання, так і персоналу під час виконання ними на території колонії покладених на них обов'язків забезпечується, крім нагляду, ще й оперативно-розшуковою діяльністю (ст. 104 КВК України) та застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК України), які також підлягають диференціації залежно від класифікаційних ознак засуджених: наприклад, статейні (сам факт засудження за відповідною статтею КК України (ст. 109–114, п. 11 ч. 2 ст. 115, 257) є підставою постановки засудженого на оперативно-профілактичний облік) ознаки або “ступінь ризику” засуджених у постановці на оперативно-профілактичний облік; заборона застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до визначених категорій засуджених (за критеріями особливого статево-фізіологічного стану, віку, стану здоров'я).

На нашу думку, диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк має місце й у випадку застосування ст. 10 КВК України, реалізуючи право засуджених на особисту безпеку. Це пояснюється тим, що адміністрація установи виконання покарань вживає заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого у зв'язку з виникненням небезпеки життю і здоров'ю засуджених, що, у свою чергу, залежить від взаємовідносин кожного окремого засудженого з іншими. У зв'язку з цим, адміністрацією установи виконання покарань вживаються такі заходи: 1) переведення засудженого в безпечне місце; 2) ізольоване тримання; 3) переведення в іншу установу виконання покарань. При цьому законодавець у ч. 5 ст. 10 КВК України застерігає, що зміна умов тримання осіб, щодо яких застосовані заходи безпеки, здійснюється з дотриманням вимог, передбачених цим Кодексом і законодавством України.

Іншою складовою режиму, через яку відбувається реалізація диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний

строк, є *роздільне тримання різних категорій засуджених* (курсив наш. – М. П.). Зокрема, за вимогами ст. 92 КВК України:

1) у колоніях встановлюється роздільне тримання: чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих (ч. 1);

2) уперше засуджені до позбавлення волі тримаються окремо від тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі (ч. 2);

3) ізолювано від інших засуджених, а також роздільно тримаються:

– засуджені до довічного позбавлення волі;

– засуджені, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

– засуджені, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії (ч. 3).

4) окремо тримаються чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, учинені з необережності (ч. 4).

5) окремо тримаються засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах (ч. 5).

6) установлені цією статтею вимоги роздільного тримання засуджених не поширюються на лікувальні заклади місць позбавлення волі та колонії, призначені для тримання і лікування інфекційних хворих засуджених. Порядок тримання засуджених у лікувальних закладах і цих колоніях визначається нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань (ч. 6).

Правову основу роздільного тримання різних категорій засуджених до позбавлення волі на певний строк становлять також ст. 18, 19 КВК України.

Таким чином, критеріями реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк через роздільне тримання різних категорій засуджених є: 1) вік; 2) стать; 3) факт відбування покарання у виді позбавлення волі; 4) форма вини; 5) тяжкість вчиненого злочину, що зумовлює вид покарання; 6) місце роботи (факт проходження служби).

Саме така складова режиму, як роздільне тримання різних категорій засуджених дала змогу деталізувати предмет дослідження, розглядаючи диференціацію та індивідуалізацію виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених чоловічої статі, які досягли повноліття і відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах закритого типу (виправних колоніях).

Наступною складовою режиму, в якій реалізується диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є *різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії* (курсив наш. – М. П.). Конкретизація різних умов тримання в колонії впливає з відповідних статей КВК України (ст. 99, 102, 108, 110, 111, 115, 138–140), нормативно-правових актів Міністерства юстиції України (зокрема, ПВР УВП, Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання

осіб, засуджених до позбавлення волі (Інструкція) [10]). Різні диференційовані умови тримання у виправних колоніях створюються для засуджених залежно від рівня безпеки колонії, сумлінної поведінки і ставлення до праці (матеріальна підстава) та відбуття певної частини строку покарання (формальна підстава). Це виражається також у дозволі додатково витратити на місяць гроші в сумі, встановленій у ч. 4 ст. 108, ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140 КВК України. Слід зазначити, що диференційовані умови тримання засуджених відображають їх двоїстий характер, тому що вони найтісніше переплітаються з ізоляцією засуджених (наприклад, наявність приміщень камерного типу в виправних колоніях максимального рівня безпеки, умови тримання в яких суттєво відрізняються від колоній інших рівнів безпеки (так, засудженим, які тримаються в приміщеннях камерного типу, надається щоденна прогулянка тривалістю одна година); або ж навпаки, “напіввільні” умови тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації та виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання).

Можливість реагування суб’єктів виконання покарання на зміну поведінки засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі на певний строк забезпечується відповідними нормами кримінально-виконавчого законодавства, що визначають порядок і підстави зміни умов тримання засуджених. Так, залежно від поведінки засудженого, під час відбування покарання йому можуть бути змінені умови тримання шляхом переведення до різних структурних дільниць в межах однієї виправної колонії (ресоціалізації, соціальної реабілітації або посиленого контролю) чи до виправної колонії іншого рівня безпеки (ст. 94–101 КВК України), що тягне за собою або збільшення обсягу його прав, або звуження його правового статусу [11, с. 41–42]. Таким чином виявляється реалізація диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у такій складовій режиму, як *зміна умов тримання засуджених* (курсив наш. – М. П.).

Слід зазначити, що правила режиму, які визначають дотримання ізоляції та розпорядку дня, поведінки засуджених у побуті, на виробництві, під час навчання й проведення заходів виховного характеру, знаходяться в тісному взаємозв’язку і взаємозумовленості з іншими основними засобами виправлення і ресоціалізації. Усе це призводить до того, що часом важко, майже неможливо провести межу й визначити, що певне явище (правило поведінки, вимога режиму) належить саме до режиму, а не до інших основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (суспільно корисна праця, соціально-виховна робота тощо).

Правила режиму немовби пронизують всі основні засоби виправлення та ресоціалізації, переплітаються й органічно сполучаються з ними. Від того, наскільки правильно й послідовно адміністрація виправної колонії поєднує у своїй практичній діяльності проведення в життя правил режиму в комплексі з іншими основними засобами виправлення та ресоціалізації, значною мірою залежить виконання завдань виконання покарання [12, с. 52]. Значенню режиму як одному із основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених

надають перевагу і співробітники виправних колоній мінімального, середнього й максимального рівнів безпеки, про що зазначалося вище.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 лип. 2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
2. Трубніков В. Проблеми соціальної адаптації звільнених від покарання в зарубіжних країнах / В. Трубніков // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2. – С. 161–170.
3. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Олександр Григорович Колб. – К., 2007. – 509 с.
4. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21 січ. 2010 р. № 1828–VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12. – Ст. 114. – Режим доступу :
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1828-17>
5. Лист Конституційного Суду України від 3 листоп. 2011 р. № 329–16 / 1388.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1328596643686521>
7. Экимов А. И. Справедливость и социалистическое право / Экимов А. И. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 120 с.
8. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 26 берез. 1992 р. № 2235–XII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29. – Ст. 397. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-12>
9. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [Електронний ресурс] : Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 груд. 2003 р. № 275. – Режим доступу :
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1277-03/print1328558184814949>
10. Про затвердження Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Регіональну комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Апеляційну комісію Державної пенітенціарної служби України з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства юстиції України від 8 лют. 2012 р. № 222/5. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0213-12>.

11. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. ; за ред. проф. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.

12. Козлов П. П. Режим виконання кримінальних покарань : моногр. / Козлов П. П., Нікітін Ю. В., Стрелков Л. О. – К. : КНТ, 2008. – 272 с.